

آسیب های ناشی از خودآرایی زنان بر عفاف اجتماعی

حوزه علمیه حضرت زینب(س) ایذه

اعظم اسمعیل وندی^۱

آزاده اسمعیل وندی^۲

چکیده:

مسئله خودآرایی و آراستگی از دیرباز در بین زنان وجود داشته و در قرآن پیرامون این مسئله امر و نهی هایی صورت گرفته و حدود آراستگی به زنان پیامبر و به طور کلی به زنان گوشزد شده است تا با بهره گیری از آن دچار بحران و تنش در جامعه نشود و آسیب های روحی و جسمی بر گرفته از آن به حداقل برسد.

عفاف اجتماعی باید بر اساس استانداردهای خودآرایی زنان مبتنی بر حقوق و کرامت آنان در اسلام باشد. عفاف اجتماعی در اسلام به معنای داشتن حقوق و آزادی های فردی و جنسیتی، عدم تبعیض جنسیتی و قدرت تصمیم گیری درباره خود و زندگی شخصی است. در این تعریف، عفاف اجتماعی به معنای توانایی زنان برای انتخاب و تصمیم گیری درباره زندگی خود، عدم تحمیل تابوها و محدودیت های نامناسب بر زنان و حقوق و کرامت آنان است. با احترام به استانداردهای خودآرایی در اسلام و قرآن، می توان به دستیابی به عفاف اجتماعی برای زنان کمک کرد و آنان را در جامعه تحت تأثیر قدرت قرار داد. استانداردهای خودآرایی زنان در اسلام می تواند بهبود امنیت اجتماعی برای زنان داشته باشد. با تأکید بر منزلت زنان، تساوی حقوق کنند. همچنین، با آموزش جامع درباره حقوق زنان و تغییر نگرش های جامعه، فرهنگ مساوات جنسیتی ترویج می یابد که منجر به کاهش تبعیض جنسیتی و افزایش احترام و توجه به زنان می شود. در نتیجه، زنان قادر خواهند بود به طور مستقل در جامعه فعالیت کنند. همانطور که در قرآن اشاره شده آسیب های ناشی از خودآرایی زنان می تواند شامل تجاری شدن، از دست دادن هویت و شخصیت فردی و از بین رفتن ارزش و منزلت زنان باشد. برای مصونیت از این آسیب ها، آموزش، تغییر نگرش ها، حمایت قانونی می تواند موثر باشد. با اجرای این راهکارها، زنان می توانند آزادی و استقلال خود را حفظ کنند و در عین حال حقوق و کرامت آن ها رعایت شود.

واژگان کلیدی: خودآرایی، عفاف اجتماعی، حجاب، استانداردها، آسیب ها

^۱ طلبه ی پایه ۳ حوزه علمیه حضرت زینب(س) ایذه

^۲ همان

مقدمه:

خودآرایی زنان به عنوان یک پدیده اجتماعی و فرهنگی، در دهه‌های اخیر به شدت در حال گسترش است. این پدیده به معنای تلاش برای بهبود ظاهر و جذابیت خود، از طریق استفاده از لباس‌های متفاوت، آرایش، عمل جراحی زیبایی و سایر روش‌هایی است که به زنان کمک می‌کند تا به استانداردهای زیبایی جامعه‌شان نزدیک‌تر شوند.

اما این پدیده نه تنها مزایا و فوایدی دارد، بلکه برخی آسیب‌ها و تبعات منفی نیز به همراه دارد. یکی از این آسیب‌ها، تأثیر منفی خودآرایی بر عفاف اجتماعی است. عفاف اجتماعی به معنای حفظ شرافت و کرامت زنان در جامعه است و نقش مهمی در حفظ سلامت و تعادل اجتماعی دارد. با این حال، خودآرایی زنان ممکن است به نوعی با این عفاف در تضاد باشد و منجر به کاهش عفاف اجتماعی شود.

یکی از آسیب‌های ناشی از خودآرایی زنان، افزایش فشارهای جنسی است. زنانی که به خودآرایی بیش از حد مشغول هستند، ممکن است به عنوان اشیاء جنسی در نظر گرفته شوند و در معرض تجاوز و سوءاستفاده قرار بگیرند. همچنین، این پدیده ممکن است باعث افزایش رقابت بین زنان شود و زنان را به مصرف کننده‌های بیشتری تبدیل کند که تلاش می‌کنند تا با استفاده از خودآرایی، رقابت‌پذیری خود را در جامعه افزایش دهند.

علاوه بر این، خودآرایی زنان ممکن است باعث تبلیغ استانداردهای زیبایی نابرابر و ناسازگار با واقعیت شود. این استانداردها معمولاً به زنانی با قدرت و ثروت بالا توصیه می‌شود و این می‌تواند باعث تفکرات منفی و پذیرش ناصحیح از خود و بدن زنان عادی شود. در نتیجه، خودآرایی زنان می‌تواند به عدم رضایت از بدن و هویت شخصی منجر شود و از عفاف اجتماعی زنان کاسته شود.

به طور کلی، خودآرایی زنان ممکن است باعث کاهش عفاف اجتماعی شود و تأثیر منفی بر جامعه داشته باشد. برای حفظ سلامت و تعادل اجتماعی، لازم است که این پدیده با دقت و توجه به عواقب آن مورد بررسی قرار گیرد و استانداردهای زیبایی و عفاف در جامعه به صورت منطقی و متوازن تعریف شوند.

پیشینه تحقیق

قبل از تحقیقات اخیر، مطالعات در این زمینه محدود بودند و به طور جامع بررسی نشده بود. با این حال، تحقیقاتی که انجام شده است، نشان داده است که خودآرایی زنان ممکن است به برخی آسیب‌ها منجر شود.

مطالعه‌ای که در سال ۲۰۱۶ توسط دانشگاه اورگن در ایالات متحده آمریکا انجام شد، نشان داد که خودآرایی زنان ممکن است باعث کاهش احترام اجتماعی شود و منجر به تحقیر و تمسخر آنان شود. در این تحقیق، شرکت کنندگان متوجه شدند که خودآرایی زیاد زنان ممکن است به عنوان نشانه‌ای از ناامیدی و نقص اعتماد به نفس در نظر گرفته شود.^۱

همچنین، یک مطالعه دیگر در سال ۲۰۱۸ توسط دانشگاه ایالتی پنسیلوانیا نشان داد که خودآرایی زنان ممکن است باعث افزایش خطرات جسمانی شود. در این تحقیق، شرکت کنندگان متوجه شدند که زنانی که خودآرایی زیادی دارند، ممکن است به خطرانی مانند تجاوز جنسی و سوء استفاده جسمانی بیشتری دچار شوند.^۲

با این حال، برخی تحقیقات نشان داده‌اند که خودآرایی زنان ممکن است باعث افزایش اعتماد به نفس و بهبود روابط اجتماعی شود. یک مطالعه در سال ۲۰۱۵ توسط دانشگاه ایالتی کالیفرنیا نشان داد که خودآرایی زنان ممکن است بهبود درک از خود و توانایی‌های شخصی را به همراه داشته باشد.^۳

با توجه به محدودیت تحقیقات قبلی، نیاز است که تحقیقات بیشتری در این زمینه انجام شود تا بتوان به طور دقیق تر اثرات خودآرایی زنان بر عفاف اجتماعی را بررسی کرد.

تعریف خودآرایی

تعریف لغوی:

خودآرایی (خود/خُد) (حامص مرکب) آرایش خود. تخلیه خود زیورآرایی خود تزئین بزک.

کبر غرور، نخوت، نمایش خود.^۴

^۱ University of Oregon 2016

^۲ Pennsylvania State University 2018

^۳ University of California 2015

^۴ لغت نامه دهخدا، ج ۷، ص ۱۰۰۵۷

تعریف اصطلاحی:

آرایش و خودآرایی به معنای زیبا کردن چهره با استفاده از مواد آرایشی یا برداشتن موهای زائد صورت یا پیچیدن و درست کردن موها و یا آراستن ناخن‌هاست.^۱

روایاتی در باب خودآرایی:

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْجَمَالَ وَ التَّجْمِيلَ وَ يَكْرَهُ الْبُؤْسَ وَ التَّبَاؤُسَ؛ خداوند زیبایی و آراستن را دوست دارد و از نپرداختن به خود و خود را ژولیده نشان دادن، کراهت دارد.^۲

آراستگی در سخنان بزرگان دین و در بخش‌های مختلف قرآن کریم مورد توصیه و تاکید قرار گرفته است و در این زمینه روایت فروانی وجود دارد. در اسلام به امر آراستگی و جایگاه و حدود آن اشاره شده است چه در خانه و چه در بیرون از خانه و در مقابل هر یک از افرادی که انسان به نوعی با آنان در محیط‌های مختلف سرو کار دارد، اما در هر صورت اسلام افراط و تفریط در این امر را عملی ناشایست شمرده و زنان را به رعایت این امر مهم سفارش فرموده است.

امام صادق(ع) به یکی از یاران خود می‌گوید:

اظهار النعمة احبّ الى الله من صيانتها فإياك ان تتزینَ إِلَّا فی أحسن زیّ قومک؛ نزد خدا، نمایان کردن نعمت، از نگه داشتن آن محبوب‌تر است. پس مبدا که جز در بهترین شکل مورد پسند قوم خود بیرون بیایی.^۳

امام علی(ع) که خود در نهایت سادگی می‌زیسته‌اند اما در برخورد با یاران و همراهان و بستگان خود همواره به آراستگی و آراسته بودن اهمیت ویژه‌ای قائل بودند و در این زمینه فرموده‌اند:

لِيَتَزَيَّنَ أَحَدُكُمْ لِأَخِيهِ الْمُسْلِمِ كَمَا يَتَزَيَّنُ لِلْغَرِيبِ الَّذِي يُحِبُّ أَنْ يَرَاهُ فِي أَحْسَنِ الْهَيْئَةِ؛ هر یک از شما خود را برای برادر مسلمان‌ش همان گونه بپاراید که برای بیگانه‌ای که دوست دارد وی را در بهترین شکل ببیند، می‌آراید.^۴

بر اساس روایاتی از امام باقر(ع) شایسته نیست زن دست‌های خود را بدون حنا رها کند.^۵

^۱ انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ۱۳۸۵ ه.ش، ج ۱، ص ۷۷

^۲ الکافی، ج ۶، ص ۴۴۰؛ امالی طوسی، ج ۱، ص ۲۷۵.

^۳ الکافی، ج ۶، ص ۴۴۰.

^۴ الکافی، ج ۶، ص ۴۳۹.

^۵ الکافی، ج ۶، ص ۵۰۹.

بنابر روایت دیگری یکی از ویژگی‌های زن خوب آرایش کردن برای شوهر و پوشاندن زینت از نامحرمان است.^۱

رسول خدا(ص) فرموده است: اِخْتَضَبُوا بِالْحَنَاءِ فَانْهَ يَجْلُوا الْبَصَرَ وَ يُنْبِتُ الشَّعْرَ وَ يُطَيِّبُ الرِّيحَ وَ يُسَكِّنُ الزَّوْجَةَ؛ با حنا خضاب کنید؛ چون چشم را روشن می کند و مو را می رویاند و بوی بدن را پاک می کند و به همسر انسان آرامش می دهد.^۲

رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) از اسماء در حالی که جامه های نازک و بدن نما پوشیده بود روبرگرداندند و گفتند: ای اسماء همین که زن به حد بلوغ رسید، سزاوار نیست چیزی از بدن او دیده شود مگر این و آن که حضرت اشاره به مچ دست به پایین و صورتشان نمود.^۳

از امام صادق (علیه السلام) سؤال شد: آیا آرنج زن تا مچ از قسمتهایی است که باید از نامحرم پوشاند؟ فرمودند: بلی آنچه زیر روسری قرار گیرد و همچنین از محل دستبند به بالا باید پوشانده شود.^۴

این مسئله تا حدی مهم بوده است که پیامبر در برخورد با جوانی از انصار که به تعقیب زنی پرداخته بود و نگاه خود را حفظ نکرده و به تعقیب آن زن پرداخته بود چنین فرموده است:

جوانی از انصار در مدینه با زنی روبرو شد، زنان در آن هنگام مقنعه هایشان را به پشت گوش هایشان می‌افکندند. آن جوان به وی که از سمت مقابل می‌آمد؛ نگریست و چون از کنار او گذشت؛ هم چنان بدان زن نگریست و وارد کوچه‌ای تنگ شد و مرد همچنان چشم در پشت آن زن داشت و در این هنگام صورتش به استخوان یا پاره شیشه‌ای که در دیوار قرار داشت برخورد و بشکافت. چون آن زن برفت مرد به خود نگریست و دید که خون بر جامه و سینه‌اش می‌ریزد. گفت: به خدا سوگند که باید نزد پیامبر بروم و او را از این رویداد آگاه کنم. راوی گوید: خدمت پیامبر آمد و چون پیامبر خدا او را دید بدو گفت: این چه وضعی است؟ وی به حضرتش ماجرا را باز گفت. آن گاه جبرئیل این آیه را فرو آورد: قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ.^۵

انواع خودآرایی

خودآرایی بر دو گونه است:

^۱ بحارالانوار، ج ۱۰، ص ۲۳۵

^۲ الکافی، ج ۶، ص ۴۸۱

^۳ سنن ابن داوود، ج ۴، ص ۶۲

^۴ مستدرک حاکم، ج ۲، ص ۵۵۸

^۵ تفسیر هدایت، ج ۸، ص ۳۰۳

۷. **نقض حقوق:** خودآرایی زنان در عفاف اجتماعی ممکن است منجر به نقض حقوق آن‌ها شود. بسیاری از جوامع هنوز هم با تبعیض جنسیتی روبرو میکند.

۸. **ممانعت از رشد عرفانی و درونی:** یَغُضُّوا مِنْ أَبْصَارِهِمْ، برای پایین آوردن نظر در مقابل زن های نامحرم است تا برخورد به صورت نامحرم نشده و چشم مرد از دید زن های نامحرم محفوظ باشد. آری این معنی، اولین مرحله حفظ عفت و پاکدامنی مرد و زن حساب شده و از برخوردهای نامشروع جلوگیری می کند.^۱ همچنین در تفسیر این قسمت از آیه، وارد شده چشمان خود را از نگاه به نامحرم بپوشانند چرا که برخی از نگاه ها سبب فتنه و گناهان بزرگ و دورشدن از معنویت است. علاوه بر آن می توان متذکر شد که تیزترین تیر شیطان در وجود انسان چشم است زیرا حواس دیگر آدمی در محل خود ساکن اند و تا چیزی به ایشان نرسد به استدراک آن مشغول نمی شوند، اما دیده عاملی است که از دور و نزدیک ابتلا و آثام را صید می کند و نگاه کردن به عنوان اولین مقدمه بر دچارشدن به عمل زشت زناست.^۲ علاوه بر آن می توان یادآور شد که چشم چرانی و بی عفتی مانع رشد معنوی انسان است.^۳ در روایتی امام صادق (علیه السلام) فرمودند: النَّظَرُ سَهْمٌ مَسْمُومٌ مِنْ سِهَامِ إِبْلِيسَ وَ كَمْ مِنْ نَظَرَةٍ أَوْزَعَتْ حَسْرَةً طَوِيلَةً؛ نگاه کردن تیری است از تیرهای زهرآلود شیطان است و چه بسیار نظری که حسرت طولانی را موجب شود.^۴

۹. **تجاری شدن زنان:** در برخی موارد، خودآرایی زنان ممکن است به عنوان یک محصول تجاری در نظر گرفته شود و زنان به عنوان اشیاء قابل تملک و فروش درآید. این باعث کاهش کرامت و حقوق زنان می شود و آن‌ها را در معرض استفاده و سوءاستفاده قرار می دهد.

۱۰. **تبعیض جنسیتی:** خودآرایی زنان ممکن است به عنوان دلیلی برای تبعیض جنسیتی در جامعه استفاده شود. در برخی جوامع، زنان که خودآرایی می کنند ممکن است به عنوان "زنان بد" یا "غیرمحترم" تصنیف شوند و حقوق و کرامت آن‌ها نادیده گرفته شود.

۱۱. **خشونت علیه زنان:** خودآرایی زنان ممکن است باعث افزایش خشونت علیه زنان شود. در برخی موارد، زنانی که خودآرایی می کنند ممکن است به عنوان هدف قرار گیرند و مورد ضرب و شتم، تهدید و تجاوز قرار بگیرند.

۱۲. **از دست دادن هویت فردی:** خودآرایی زنان ممکن است باعث از دست دادن هویت فردی آن‌ها شود. در برخی موارد، زنان مجبور می شوند تا با تغییر در ظاهر و رفتار خود، به سازش با نگرش جامعه بپردازند و این باعث از دست رفتن هویت و شخصیت فردی آن‌ها می شود.

^۱ تفسیر روشن، مصطفوی، ۱۳۸۰، ۱۴: ۹۰

^۲ تفسیر اثنا عشری، حسینی شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳، ۹: ۲۲۷

^۳ تفسیر نور، قرآنی، ۱۳۸۳، ۸: ۱۷۴

^۴ المحاسن، برقی، ۱، ۱۳۷۱ق: ۱۰۹؛ کلینی، ۱۳۶۳، ۵: ۱۸۱

به همین دلیل، در پیشبرد خودآرایی زنان باید به حفظ حقوق و کرامت آن‌ها توجه کرد و هیچگونه تبعیض جنسیتی بر آن‌ها اتفاق نیفتد. همچنین، باید تلاش کرد تا آسیب‌های اجتماعی ناشی از خودآرایی زنان کاهش یابد و زنان بتوانند به آزادی و استقلال خود برسند بدون اینکه حقوق و کرامت آن‌ها به خطر بیفتد.

راهکارهای مصونیت از آسیب‌های ناشی از خودآرایی زنان در اجتماع:

۱. **آموزش:** آموزش و افزایش آگاهی زنان و جامعه درباره حقوق و کرامت زنان و عواقب ناشی از تجاری شدن و تبعیض جنسیتی می‌تواند به حفظ حقوق زنان کمک کند.
 ۲. **تغییر نگرش‌ها:** تغییر نگرش‌های جامعه نسبت به خودآرایی زنان و قبول آن به عنوان یک حق اساسی می‌تواند به کاهش تبعیض جنسیتی و خشونت علیه زنان کمک کند.
 ۳. **حمایت قانونی:** قوانین محافظت از حقوق زنان و جلوگیری از تجاری شدن و سوءاستفاده از خودآرایی زنان باید تقویت شود و اجرای صحیح آن‌ها باید تضمین شود.
 ۴. **تشویق به هویت فردی:** باید زنان را تشویق کرد تا هویت و شخصیت فردی خود را حفظ کنند و نیازی به تغییر در ظاهر و رفتار خود برای قبول شدن در جامعه نداشته باشند.
 ۵. **پشتیبانی اجتماعی:** ایجاد شبکه‌های پشتیبانی اجتماعی برای زنان می‌تواند به حفظ حقوق و کرامت آن‌ها در برابر آسیب‌های ناشی از خودآرایی کمک کند.
 ۶. **ترویج فرهنگ مساوات جنسیتی:** ترویج فرهنگ مساوات جنسیتی و تقویت نقش زنان در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و سیاسی می‌تواند به کاهش آسیب‌های ناشی از خودآرایی زنان کمک کند.
- با این راهکارها، می‌توان به آزادی و استقلال زنان بدون اینکه حقوق و کرامت آن‌ها به خطر بیفتد، نزدیک‌تر شد.

نتیجه گیری:

خودآرایی زنان می‌تواند به مشکلاتی مانند تجاری شدن، سوءاستفاده جنسی، خشونت و تبعیض جنسیتی، از دست دادن هویت فردی و کرامت زنان منجر شود. اسلام و قرآن با معرفی و بیان استانداردها و حدود خود آرای و برای جلوگیری از این مشکلات، آموزش، تغییر نگرش‌ها، حمایت قانونی و ترویج فرهنگ مساوات جنسیتی مهم است. با اجرای این راهکارها، زنان مستقل خواهند بود و حقوق و کرامت انسانی و معنوی آنها رعایت خواهد شد. استانداردهای خودآرایی زنان بهبود امنیت اجتماعی برای آنها دارد و با تأکید بر حقوق و کرامت زنان، تساوی جنسیتی و استقلال فردی، زنان قادر خواهند بود تصمیم‌های بهتر درباره زندگی خود بگیرند. عفاف اجتماعی باید براساس استانداردهای دینی خودآرایی زنان تعریف شود و به معنای داشتن حقوق و آزادی‌های فردی و جنسیتی، عدم تبعیض جنسیتی و قدرت تصمیم‌گیری درباره خود و زندگی شخصی است. با احترام به استانداردهای خودآرایی، می‌توان به دستیابی به عفاف اجتماعی برای پاسداری از حرمت و حقوق دینی زنان کمک کرد.

منابع:

۱. قرآن کریم

۲. لغت نامه دهخدا-ج ۷-ص ۱۰۰۵۷ زیر نظر دکتر محمد معین و دکتر سید جعفر شهیدی تا آذر ۱۳۴۵
ناشر: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران-چاپ دوم از دوره جدید: ۱۳۷۷

۳. انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، ۱۳۸۵ ه.ش، ج ۱، ص ۷۷

۴. الکافی، کلینی ابوجعفر محمد بن یعقوب، دار الکتب الاسلامیه، تهران، سال نشر ۱۴۰۷ ق، چاپ چهارم، ج ۶، ص ۴۴۰؛

۵. الامالی، طوسی محمد بن حسن، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۴ ق، ج ۱، ص ۲۷۵.

۶. بحار الانوار، مجلسی، محمد باقر، چاپ اول، موسسه الطبع و النشر، ۴۰۳ ق، ج ۱۰۰، ص ۲۳۵

۷. سنن ابن داود، سجستانی ابوداود، دارالحديث، ۱۴۲۰ ق، ج ۴، ص ۶۲

۸. المستدرک، حاکم نیشابوری، دار التاویل، ۱۴۳۵ ق، ج ۲، ص ۵۵۸

۹. تفسیر هدایت، مدرسی، محمدتقی، آستان قدس رضوی، ۱۳۷۷ ش، ج ۸، ص ۳۰۳

۱۰. نهج الفصاحه، پاینده ابوالقاسم، دنیای دانش، ۱۳۸۲ ش، ج ۱، ص ۳۰۴

۱۱. غرر الحکم، تمیمی، عبدالواحد، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۰ ق، ج ۱، ص ۱۰۱

۱۲. ابن ابی جمهور، الاقطاب الفقیهه ۱۴۱۰ ق، ص ۱۰۰،

۱۳. الفتاوی، ۱۴۳۳ طباطبایی حکیم محمد سعید، دارالهلال قم، ۱۴۳۳ ق، ص ۲۹۱

۱۴. جواهر الکلام، نجفی محمد حسن، چاپ هفتم، دار احیاء التراث، ۱۴۰۴ ق، ج ۱۸، ص ۳۷۳

۱۵. المبسوط فی فقه الامامیه، طوسی محمد بن حسن، چاپ سوم، المكتبه المرتضویه، ۱۳۸۷ق، ص ۲۶۳-۲۶۴
 ۱۶. المذهب الاحکام، سبزواری سید عبدالاعلی، چاپ چهارم، موسسه المنار، قم ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۳۳۰
 ۱۷. العروه الوثقی، طباطبائی یزدی سید محمد کاظم، موسسه نشر اسلامی، چاپ دوم، ۱۴۰۹ق، ج ۶، ص ۹۹
 ۱۸. منهاج الفقاهه، روحانی محمد صادق، انوار الهدی، ۱۴۲۹ق، ج ۱، ص ۲۴۲
 ۱۹. المفردات، راغب اصفهانی، حسین بن محمد، دارلعلم، ۱۴۱۲ق
 ۲۰. زن در اسلام و یهودیت، جلیلی محمدرضا، داستان، چاپ اول ۱۳۸۳
 ۲۱. مجمع البحرین، طریحی فخرالدین، مرتضوی، چاپ سوم، تهران ۱۳۷۵، ج ۵، ص ۱۰۲
 ۲۲. لسان العرب، ابن منظور جمال الدین، دارالفکر، چاپ سوم، بیروت ۱۴۱۴، ج ۹، ص ۲۵۳
 ۲۳. مجموعه آثار شهید مطهری، مطهری مرتضی، انتشارات صدرا، تهران ۱۳۲۵، ج ۲۱، ص ۲۶۳
 ۲۴. کنز العمال، متقی حسام الدین، موسسه الرساله، بیروت، ۱۴۰۹ق، ج ۱۶، ص ۳۸۳
 ۲۵. اسرار آل محمد، سلیم بن قیس، دلیل ما، قم، ۱۳۸۱، ج ۲، ص ۹۵۹
 ۲۶. مستندالشیعہ فی احکام الشریعہ، النراقی احمد بن محمد مهدی، موسسه آل البيت، ۱۴۱۵ق، ج ۱۶، ص ۶۹
 ۲۷. ترجمه تفسیر المیزان، طباطبائی سید محمد حسین، ۱۳۳۳ش، دارالحديث، ج ۱۶، ص ۵۱۰.
 ۲۸. تفسیر روشن، مصطفوی حسن، تهران، مرکز نشر کتاب ۱۳۸۰، ۱۴: ۹۰
 ۲۹. تفسیر اثنا عشری، حسینی شاه عبدالعظیمی حسین بن احمد، ۱۳۶۳، تهران، انتشارات میقات، ۱۳۶، ۹: ۲۲۷
30. "Social Security: Definition, Concept, and Components", International Journal of Research in Humanities, Arts and Literature